

Wat de levenssituatie der inheemsen aangaat, dient men niet alleen op de inkomens te letten maar ook op de vorm van verplichting die op hen, en hen alleen, rustte: die tot het verrichten van onbetaalde arbeid – de herendiensten.

Die herendiensten (men kende ze al, gelijk uiteengezet, in de Hindoese en Islamietische rijken in Indië, in de Compagniestijd en in de negentiende eeuw) waren steeds diensten die door machthebbers waren opgelegd, en zij moesten ten dele rechtstreeks aan die machthebbers worden bewezen. Vooral die rechtstreekse diensten, de z.g. *pantjen*-diensten, hadden Daendels en Raffles trachten te beperken en dat streven werd later voortgezet. Gouvernementsordonnanties (wij herinneren er aan: zij golden niet voor de Vorstenlanden en de overige zelfbestuursgebieden en evenmin voor de particuliere landerijen) schaften in 1867 op Java en Madoera het ambtelijk landbezit van de inheemse hoofden af en beperkten het aantal herendienstplichtigen voor huis- en hofdienst; het oproepen van herendienstplichtigen voor de bouw en voor het onderhoud van de woningen der inheemse gezagdragers werd verboden. In 1874 werd aan die gezagdragers, behalve aan de hoogsten, het recht ontzegd om inheemsen op te roepen voor het verrichten van persoonlijke diensten en in 1882 werd ook het verlenen van persoonlijke diensten aan de hoogste gezagdragers verboden. Dan werden enkele jaren later op Java en Madoera de herendiensten afgeschaft voor de aanleg en het onderhoud van marktloodsen en van wachthuizen en mijlpalen, bijvoorbeeld langs de Postweg, alsmede voor het uitvoeren van openbare werken in de voornaamste plaatsen. Er bleven toen nog enkele herendiensten over maar in 1912 werd bepaald dat vier jaar later de laatste verdwenen moesten zijn. Aldus de eerste ordonnanties die aan alle herendiensten een einde wilden maken.

De werkelijkheid bleef er belangrijk van afwijken en dat behoeft geen verbazing te wekken. Met de aanleg en het onderhoud van wegen, bruggen en kleine irrigatiewerken diende men door te gaan en het gouvernement had onvoldoende fondsen om deze en dergelijke werken tegen betaling te laten verrichten – men bleef dus van tijd tot tijd herendienstplichtigen oproepen. Dan: wie waren belast met de directe controle op de naleving van ordonnanties als de genoemde? Diezelfde inheemse gezagdragers die er in hun persoonlijk bestaan van profiteerden. De ambtenaren van het Nederlands Binnenlands Bestuur waren veel te